

**TUMINDAK DEGSIYA TUMRAP WANITA SAJRONE
NOVEL *PINDHANG WUTAH* ANGGITANE TULUS SETIYADI
(TINTINGAN *NEW HISTORICISM*)**

E-JOURNAL

**Dening:
ROSSA DWI RIZKI CAHYANINGTYAS
15020114027**

**UNIVERSITAS NEGERI SURABAYA
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAN SASTRA DAERAH**

2020

**TUMINDAK DEGSIYA TUMRAP WANITA SAJRONE
NOVEL *PINDHANG WUTAH* ANGGITANE TULUS SETIYADI
(TINTINGAN *NEW HISTORICISM*)**

Rossa Dwi Rizki Cahyaningtyas

S-1 Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya

rossacahyaningtyas@mhs.unesa.ac.id

Latif Nur Hasan, S.Pd., M.Pd

Dhosen Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Tumindak degsiya minangka tumindak kang ditindakake pawongan kanggo meksa pawongan liya. Tumindak degsiya mligine tumrap wanita uga bisa diwedhar sajrone karya sastra. Novel *Pindhang Wutah* iki minangka riptan sastra anggitane Tulus Setiyadi. Cita kasebut nuduhake anane tumindak degsiya kang ditampa dening wanita kang kalebu kaum *marginal* ing satengahing bebrayan. Panliti bakal nggunakake tintingan *new historicism* kanggo ngonceki anane tumindak degsiya tumrap wanita sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi.

Panliten iki nduwe telu underan, yaiku: (1) kepriye wujud praktik sosiale tumindak degsiya tumrap wanita kang mbentuk novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi. (2) kepriye *pemahaman sosial* kang ndhasari tumindak degsiya tumrap wanita sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi. (3) kepriye idheologi kang disengkuyung sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi. Tujuwan panliten iki yaiku: (1) ngandharake wujud praktik sosiale tumindak degsiya tumrap wanita kang mbentuk novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi. (2) ngandharake *pemahaman sosial* kang ndhasari tumindak degsiya tumrap wanita sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi. (3) ngandharake idheologi kang disengkuyung sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi.

Panliten iki ditintingi nganggo tintingan *new historicism*. Ancangan panliten sajrone panliten iki nggunakake metodhe deskriptif komparatif, kanthi sumber dhata novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi. Dhata-dhata kasebut bakal dikumpulake adhedhasar jinis perkara kang ditliti lan salaras karo undheran panliten. Teknik ngumpulake dhata sajrone panliten iki nganggo teknik studi pustaka lan wawancara kanthi pedhoman wawancara ora terstruktur.

Asil saka panliten tumindak degsiya tumrap wanita sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi kanthi tintingan *New Historicism* yaiku nuduhake (1) wujud praktik sosial tumindak degsiya tumrap wanita kang sasuwene iki akeh ditindakake dening pawongan ing satengahe urip bebrayan, mligine tumindak degsiya psikis. Wujud praktik sosial kasebut kang mbentuk anane teks novel *Pindhang Wutah* adhedhasar sub-sub bab, kayata medhot omongan, ngasorake liyan, ngluputake liyan, ndakwa, ngincim, nglali ing janji, lan selak. (2) *pemahaman sosial* kang ndhasari utawa bisa dadi sebab anane tumindak degsiya tumrap wanita, kayata pamawas bebrayan kang ngasorake kalungguhan wanita, sipat wanita kang gumantung marang priya, lan kacingkrangan kang disandhang dening wanita. (3) idheologi kang disengkuyung sajrone novel *Pindhang Wutah* kang kaperang dadi loro yaiku idheologi patriarki lan idheologi feminisme kang kalorone dituduhake lumantar tumindak paraga priya lan wanita.

Tembung wigati: Tumindak Degsiya, Wanita, *New Historicism*

PURWAKA

1.1 Landhesan Panliten

Ora sithik bebrayan kang nduwe pamawas ngenani kodrat wanita kang kudu pinter masak, alus bebudene, tandang gawe ana omah, lan manut sarta patuh marang printahe wong lanang. Kodrate wanita kang bisa nglairake anak ndadekake wanita dianggep bebrayan wajib ndhidhik anak sajrone kulawarga. Ing sisih liya kodrate priya miturut bebrayan yaiku teges, rasional, lan wajib kerja kanggo nyukupi kabutuhan anak lan bojone supaya bisa mimpin kulawarga kanthi becik. Priya kang gampang trenyuh rasa pangrasane dianggep bebrayan ora maskulin. Kamangka tegese tembung wanita lan priya yen ditlisis luwih jeruh adhedhasar pamawas para ahli kudune ora mung kaya kang tinulis ing ndhuwur wae. As-Sya'rawi (2009:116)

ngandharake wanita padha kaya priya, nduwe hak sarta bebas sajrone milih kapercayan kang dianut lan nggunakake nalar kanggo ngrampung masalah ing uripe. Jaman saiki akeh wanita kang dadi pamimpin ana satengahing bebrayan. Wanita uga bisa rasional lan priya uga bisa emosional.

Apa kang ditulis sadurunge ngenani bedane wanita lan priya bisa diarani *gender differences* utawa pambedane gender. Miturut Rianingsih Djohani (1996: 7) *gender* yaiku *peran* kang ditata dening bebrayan kanggo priya lan wanita sajrone mbagi tugas lan kalungguhan adhedhasar sipat wanita lan priya kang dianggep pantes miturut norma, adat istiadat, kapercayan utawa apa kang dilakokake bebrayan sabendina. Salah siji lupute pamikiran ing beberayan yaiku

nganggep kodrat dadi wanita semono uga priya ndadekake kalorone nduwe kewajiban tertamtu kang kudu dilakokake.

Pambedane gender antarane wanita lan priya mbutuhake proses sejarah kang dawa yaiku lumantar proses sosialisasi, ajaran agama, sarta kawicaksanane nagara. Pambedane gender bisa uga nuwuhake dhiskriminasi marang sapa wae, priya utawa wanita nalika bebrayan luput anggone ngerteni makna kang satemene. Miturut Theodorson (sajrone Fulthoni, 2009: 3) dhiskriminasi yaiku tumindak ora imbang marang pawongan siji lan sijine utawa klompok adhedhasar samubarang tertamtu. tetembungan kasebut nggambarake tumindak klompok mayoritas kang dominan tumrap minoritas kang ora duwe kakuwatan.

Saliyane dhiskriminasi, makna pambedane gender kang salah konsep uga bisa nuwuhake opresi utawa *ketidakadilan gender*. Pambedane gender kang salah konsep kasebut bisa uga diarani bias gender. Bias gender yen diterus-terusake bisa ngasorake kalungguhan wanita. Kaya apa kang diandharake Fakih (2008: 3-4) bias gender yaiku wujud sipat utawa karakter priya lan wanita kanthi sosial uga kultur nguntungake kaum priya lan ngrugikake kaum wanita. Miturut Nugroho (2011: 9-16) opresi nglairake marginalisasi, subordinasi, *stereotype*, beban kerja, lan tumindak degsiya. Lakune wanita saya suwe saya diwatesi, pungkasanane potensi kang ana sajrone dhiri kurang kadhudhah.

Tumindak degsiya tumrap wanita bisa ditindakake dening sapa wae. Akeh kasus tumindak degsiya tumrap wanita nanging ditindakake dening kaum wanita kuwi dhewe kayata ibune utawa kanca-kanca wanitane. Tumindak degsiya yaiku prinsip kang ndhasari dhiri nggunakake kakuwatan kanggo meksa pawongan liya tanpa pasarujukan (Pascal Lardellier sajrone Haryatmoko, 2010:131). Tumindak degsiya sasarane bisa awujud psikologine pawongan. Tumindak degsiya psikis yaiku tumindak kang dilakokake kanthi *verbal*/lumantar omongan kanggo nguwasani lan ngontrol pawongan liya. Tumindak degsiya psikis iki ora bisa dithengeri kanthi cetha amarga sipate psikologis saengga korban sering ora rumangsa yen dheweke ngalami degsiya (Evans, 1996: 81-83). Perkara mrihatinake kasebut isih akeh diweruhi ana nagara Indonesia kang bebrayane rata-rata isih nganut idheologi patriarki.

Patriarki miturut Bhasin lan Khan sajrone jurnal panlitene Mohenny (<https://ejournal.upi.edu/index.php/diakses> tanggal 25 Oktober 2019 jam 19.40 WIB) yaiku kuwasane bapak utawa *patriarch*. Sisitem sosial patriarki ndadekake klompok priya nduwe peran dhominan (hegemoni) sajrone panguripan bebrayan. Hegemoni ndadekake priya nduwe kuwasa tumrap wanita, norma-

norma moral lan ukum uga asipat *double standart* kang menehi luwih akeh hak kanggo priya, saengga lumantar idheologi patriarki priya luwih bisa ngontrol wanita tumrap badane, seksualitase, lan pakaryane sajrone kulawarga utawa ing panguripan bebrayan.

Idheologi patriarki isih dianut dening bebrayan Jawa. Panguripan wanita Jawa bisa digambarake lumantar ukara “kanca wingking” kang tegese kalungguhane wanita diwatesi ana sangsore priya (sisihan, dulur, bapa). Ukara liya kang nggambarake panguripane wanita Jawa sajrone kulawarga yaiku “swarga nunut nraka katut” nalika priya (sisihan) pikantuk panguripan kang mulya, wanita uga bakal urip mulya. Suwalike, nalika priya (sisihan) nandang kasengsaran, wanita bakal ngrasakake kasengsaran uga (Darni, 2016:2). Kodrat wanita minangka wong kang bisa ngandhut ndadekake kalungguhane uga bisa diasorake dening bebrayan yen dheweke nganti ora bisa ngolah wijine wong lanang. Kalungguhane minangka bojo uga bisa digantekake dening wanita liya, sebab miturut bebrayan patriarkis ajine wanita mung sawates nglairake anak. Tanpa anane anak wanita kudu siyap diasorake.

Perkara-perkara ngenani tumindak degsiya tumrap wanita kang ana panguripan bebrayan Jawa bisa mujudake karya sastra. Miturut Nurgiyantoro (2013:3) karya fiksi nyritakake maneka warna kadadeyan kang ana ing panguripane manungsa. Mula karya sastra bisa diarani kaca pangilone bebrayan amarga nawakake modhel-modhel panguripan kang diidhealake dening pangripta. Kamangka karya sastra minangka karya asil imajinasi, ananging sastra ora kena dianggep karya kang asile mung saka daya khayale pangripta wae. Sastra Jawa modern nduweni pambeda menawa dibandhingake karo genre sastra sadurunge. Novel asale saka basa Italia (*novella*) yaiku jinise prosa fiksi kang dawane crita cukupan, tegese ora dawa-dawa banget lan ora cekak-cekak banget (Nurgiyantoro, 2013:12).

Sajrone panliten iki bakal nggunakake novel minangka objek kajiane. Amarga sajrone novel akeh nglibatake masalah-masalah kang kompleks. Liyane iku, wujud novel kang dawa critane cukupan dianggep luwih bisa ngandharake samubarang kanthi luwih akeh, luwih rinci, lan luwih detail. Eksistensi wanita minangka klompok marginal kang asring pikantuk tumindak degsiya sajrone bebrayan Jawa uga melu mangaribawani isi sastra Jawa modern mligine novel. Tuladhane karya sastra prosa awujud novel kanthi irah-irahan *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi kang dadi objek kajian panliten iki.

Novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi iki kasil narik kawigatene panliti. Novel kang terbit sasi Januari 2019 iki nyritakake kepriye sengsarane wanita Jawa kang antuk tumindak degsiya psikis dening bebrayan sakiwa tengene amarga ora bisa ngleksanakake peran wanitane

kanthi utuh. Kawiitan Ambarwati palakrama karo Dipokerto minangka katurunan priyayi saka eyang buyute. Ing kulawarga utamane ibune Dipokerto isih njunjung dhuwur budaya kulawarga priyayi saka garis katurunan priya yen kudu bisa menehi katurunan.

Ambarwati minangka gegambarane wanita kang alus bebudene marang sasama utamane karo wong tuwa, sabar, patuh marang sisihan, pinter masak lan ngramut omah, nanging ora bisa ngasilake katurunan. Saka kene tuwuh konflik dene Bu Nursiyah minangka ibu saka Dipokerto ora bisa nampa kakurangan saka mantune. Sajrone novel, Ambar pikantuk tumindak degsiya psikis dening Dipokerto lan Bu Nursiyah. Ambarwati bisane mung pasrah marang kaputusan Dipokerto kang nalika iku ora perduli pamrayogane Ambar kanggo ngrampungake masalah ing kulawargane. Bu Nursiyah uga asring ndakwa kang ora-ora, ngluputake, ngasorake kalungguhane Ambar minangka mantu kang ora bisa aweh katurunan. Apa kang dilakokake Dipokerto lan Bu Nursiyah tumrap Ambar kalebu wujud tumindak degsiya psikis kang mbabayani psikologise manungsa.

Wanita sajrone bebrayan Jawa melu njupuk bagean kanggo mujudake sastra Jawa modern minangka klompok kang *marginal*. Nliti wanita lan bab-bab kang dialami wanita mligine tumindak degsiya perlu tintingan kang menehi kawigaten tumrap wanita. Panliti bakal nggunakake tintingan *New Historicism* kanggo ngonceki luwih jero maneh ngenani tumindak degsiya tumrap wanita sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi. *New Historicism* minangka salah sijine teori kang menehi kawigaten marang klompok bebrayan kang *marginal* kalebu wanita (Tyson sajrone Darni 2016:5). Teori *New Historicism* bisa ndeleng anane sesambungan antarane teks sastra lan konteks kang ndhasari anane wujud karya sastra kayata praktik sosial, *pemahaman sosial*, lan struktur sosial utawa idheologi kang disengkuyung dening teks. Uderan kang bakal dirembug ing panliten iki bakal diwatesi, yaiku ngenani pawujudane teks sastra dening faktor sejarah sosio budaya. Saliyane kuwi bakal diandharake konteks kang nyebabake tumindak degsiya lan idheologi kang disengkuyung dening teks.

1.2 Uderan Panliten

Adhedhasar saka lelandhesan panliten ing ndhuwur, mula bisa dirumusake underane panlitan kaya ing ngisor iki:

- (1) Kepriye wujud praktik sosiale tumindak degsiya tumrap wanita kang mbentuk novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi?
- (2) Kepriye *pemahaman sosial* kang ndhasari tumindak degsiya tumrap wanita sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi?

- (3) Kepriye idheologi kang disengkuyung sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi?

1.3 Ancas Panliten

Adhedhasar underane panliten ing ndhuwur, mula bisa didudut ancasing panliten kaya ing ngisor iki:

- (1) Ngandharake wujud praktik sosiale tumindak degsiya tumrap wanita kang mbentuk novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi.
- (2) Ngandharake pemahaman sosial kang ndhasari tumindak degsiya tumrap wanita sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi.
- (3) Ngandharake idheologi kang disengkuyung sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi.

1.4 Paedah Panliten

Panliten iki dikarepake bisa migunani tumrap akeh pihak. Mula, piguna saka panliten iki kaperang dadi telung peranan, yaiku:

- (1) Tumrap Panliti

Paedah panliten iki tumrap panliti yaiku dikarepake supaya bisa nambahi kawruh sarta wawasan ngenani teori sastra mligine teori *New Historicism*.

- (2) Tumrap Sastra Jawa Modern

Paedah panliten tumrap sastra Jawa modern yaiku dikarepake bisa menehi sumbangsih babagan teori sastra mligine teori *New Historicism* kang nintingi ngenani tumindak degsiya tumrap wanita sajrone karya sastra.

- (3) Tumrap Pasinaon Sastra

Paedah panliten tumrap pasinaon sastra yaiku bisa dadi bahan kanggo ngrembakakake kawruh ngenani apresiasi karya sastra uga dadi sarana pambiyantu nalika nyinaoni sastra mligine ngenani tintingan *New Historicism*.

1.5 Wewatesane Panliten

- (1) Tumindak Degsiya.

Prinsip utawa tumindake pawongan kang dhasare saka kakuwatan kanggo meksa pawongan liya tanpa pasarujukan (Pascal Lardellier sajrone Haryatmoko, 2010:131)

- (2) Wanita

Kodrate manungsa semono uga kewan kang bisa ngandheg lan nglairake kanggo nerusake katurunan (Badan Pekerja Kongres Bahasa Jawa Propinsi Daerah Istimewa Yogyakarta, 2001:1080)

- (3) Novel

Salah siji karya prosa fiksi kang dawa critane bisa diarani cukupan, ngemot konflik kang kompleks kanthi detail lan rinci (Nurgiyantoro, 2013:12-13)

- (4) *New Historicism*

New Historicism yaiku tintingan kanggo nintingi karya sastra kanthi cara nggayutake teks sastra lan non sastra (Barry, 2010:203)

TINTINGAN KAPUSTAKAN

2.1 Panliten Saemper

Ana bab iki bakal didadekake minangka *refrensi* sajrone nindakake panliten. Ana saperangan panliten sastra mligine sastra Jawa kang nggunakake tintingan *New Historicism*. Mula ing andharan iki bakal diandharake panliten-panliten kang nggunakake tintingan *New Historicism* minangka *refrensi* kanggo nindakake panliten iki. Ana telung panliten kasusastran Jawa modern kang saemper.

Soip Yuli Kuswandi (2016) Mahasiswa Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah UNESA nliiti skripsi kanthi irah-irahan *Propagandha PKI Sajrone Cerbung Ting Anggitane Dyah Khushar (Tintingan New Historicism)*. Asil panliten iki yaiku ngandharake ngenani anggota PKI kang nglakokake propagandha kanggo nggolek anggota sarta dukungan masyarakat cilik kanthi mujudake telung perkara. Sepisan yaiku ngenani wujud propagandane PKI sajrone cerbung *Ting*, kayata propagandha vertikal kang dilakokake lumantar medhia massa jinis medhia langung (andum ting, pawai ngubengi kutha, ngajarake tari lan nembang genjer-genjer), propagandha Horizontal kang dilakokake lumantar komunikasi interpersonal utawa organisasi (kunjungan kerja, nekakake kadher,lsp), propagandha integrase kang dilakokake lumantar doktrin-doktrin, lan propagandha agitasi kang dilakokake lumantar pengorbanan uga janji-janji kanggo mujudake kekarapan pribadi. Kaping pindhane yaiku ngenani tumanggape bebrayan kang dadi dhasare propagandha PKI sajrone cerbung *Ting*, kayata pendhidhikane bebrayan kang kacingkrangan lan pamikire rakyat kang nganggep PKI bisa merjuwangake nasib rakyat. Kaping telu yaiku idheologi kang disengkuyung sarta *ditentang* sajrone cerbung *Ting* kayata idheologi komunisme lan islamisme.

Maulidiyah Rizka Arifiyanti (2016) Mahasiswa Pendidikan Bahasa lan Sastra Indonesia UNESA nliiti skripsi kanthi irah-irahan *Novel Malaikat Lereng Tidar Karya Remy Sylado (Kajian New Historicism)*. Asil saka panliten iki ngandharake ngenani, siji yaiku representasi sejarah Indonesia sajrone novel *Malaikat Lereng Tidar* kang nduduhake maneh sejarah kang ana nalika jaman penjajahan dening bangsa Walanda mligine perang aceh, loro yaiku ngandharake representasi budaya sajrone novel *Malaikat Lereng Tidar*, telu yaiku ngandharake representasi ekonomi kang difokusake sajrone sistem pangupajiwa kang dilakokake nalika jaman penjajahan dening bangsa Walanda.

Darni saka UNESA kang nliiti desertasi kanthi irah-irahan *“Kekerasan Terhadap Perempuan dalam Fiksi Jawa Modern Kajian New Historicism”*. Asil saka panliten iki ngandharake ngenani telung perkara. Sepisan yaiku praktik

sosial kang mujudake *kekerasan* marang wanita sajrone fiksi Jawa modern kayata *perdagangan perempuan, pelecehan seksual, perselingkuhan*,lsp. Kaping pindho yaiku ngenani *pemahaman* sosial kang ndhasari *kekerasan* marang wanita sajrone fiksi Jawa modern kayata pambijine wong lanang marang wanita, kacingkrangan lan pendhidhikane wanita. Kaping telu yaiku idheologi kang disengkuyung dening teks fiksi Jawa modern kayata idheologi patriarki lan idheologi feminisme.

Panliten iki yen dibandhingake klawan telung panliten sadurunge kang saemper ing ndhuwur nduweni pepadhan uga pambeda. Pepadhan antarane panliten iki lan sakabehe panliten saemper ing ndhuwur yaiku padha-padha nganggo tintingan *New Historicism*. Menawa pambedane yaiku saka objek kang ditliti lan aspek kang ditliti. Panlitene Soip Yuli Kuswandi nggunakake objek panliten cerbung *Ting* anggitane Dyah Khushar lan aspek kang ditliti yaiku sesambungane teks sastra lan non sastra ngenani sejarah PKI. Panlitene Maulidiyah Rizka Arifiyanti nggunakake novel basa Indonesia *Malaikat Lereng Tidar* anggitane Remy Sylado lan aspek kang ditliti yaiku sesambungane teks sastra lan non sastra ngenani jaman penjajahane bangsa Walanda mligine perang ing Aceh. Panlitene Darni nggunakake objek panliten kumpulan fiksi Jawa modern kang terbit wiwit taun 2001-2010 lan aspek kang ditliti yaiku sesambungane teks sastra lan non sastra ngenani *kekerasan* wanita. Sejatine aspek kang ditliti ing panliten iki yaiku tumindak degsiya tumrap wanita sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi uga nduweni pepadhan klawan saperangan aspek kang ditliti ing panlitene Darni. Nanging objek panliten kekarone beda mula mujudake asil kang uga beda.

2.2 New Historicism

Tintingan sastra kang wiwit ana ing Amerika Serikat iki nggambarake sosio budaya sajrone karya sastra. Sastra kang ora bisa uwal saka anane praktik-praktik sosial, budaya, ekonomi, lan politik. Saengga anane *New Historicism* iki ngruntuhake *tekstual-formalis* asipat ahistoris kang sasuwene iku dadi lelandhesane *New Criticism* (Budianta, 2006:2-3). Miturut Budianta (2006:3) kasunyatan sejarah ora bisa absolut, ateges ngandhut maneka werna versi kang kebak kontradiksi, keterputusan, lan pluralitas. Sajrone *New Historicism* iki menehi pamawas ngenani laporan sejarah asipat naratif, crita, amarga kesalahan nalika napsirake sejarah ora bisa diingati.

Teks sastra mujudake lan diwujudake dening konteks sajarahe. Greenblatt (sajrone Ryan, 2011:218) ndeleng anane pepadhan *pengaplikasian* retorik sajrone karya sastra ing teks dampingan adhedhasar konteks sejarah kasebut.

Miturut Tyson (sajrone Darni 2016:8) *New Historicism* uga ngandhut fokus ngenani naratif sejarah klompok-klompok kang *termarginalkan*, kayata wanita, werna kulit, masyarakat kacingkrangan, klas pekerja, priya gay, lesbian, lan narapidana. Greenblatt uga ngandharake sajrone *New Historicism* ana kang diarani *thick description*. Saliyane menahi kawigaten karo klompok kang *termarginalkan*, *thick description* nggoleki makna kang kompleks sajrone kode budaya kang dadi lelandhesane. Greenblatt lan Tyson nduduhake ana maneka werna perkara sajrone kajian budaya uga *New Historicism*. 1) tumindak utawa budaya kang dikukuhake sajrone teks, 2) kena apa pamaca tertamtu nduweni tanggapan dene karya kasebut nduweni makna, 3) pambédane nilai kritikus karo nilai sajrone teks, 4) pemahaman sosial kang dadi lelandhesane teks, 5) *kebebasan berpikir* kang dibayangake sajrone teks kanthi eksplisit uga implisit, 6) *pandangan* utawa idheologi kang disengkuyung utawa ditentang dening teks.

2.3 Hegemoni

Miturut Faruk lan Sudikan (sajrone Saraswati, 2003:141) tegese hegemoni kanthi cara literal yaiku *kepemimpinan*. Tembung kasebut sering digunakake para komentator politik kanggo nuduhake ana ing arah dominasi. Gramsci nggunakake konsep kasebut kanggo nлити wujud-wujud politik, kultural, lan idheologis tertamtu. Gramsci ngakoni dene sajrone urip bebrayan pancen mesthi ana klompok kang mrintah lan klompok kang diprintah (Patria, 2015:120). Gramsci uga ngandharake sesambungan antarane klas lan budaya ngisaratake kabudayan dadi salah sijine medan strategis kanggo mangun wujud-wujud pasarujukan lan bisa ngetrepake cara-cara kang mujudake idheologis uga kulural kanthi cara historis. Bab kasebut banjur dinegosiasiake antarane klompok dominan lan klompok subordinat (Faruk, 2015:133).

Miturut Gramsci (sajrone Darmi, 2016:17) proses hegemoni dilakokake kanthi rong cara. Kapisan hegemoni kanthi cara progresif utawa *kesepahaman*. Hegemoni progresif iki dilakokake lumantar pasarujukan bebrayan kanthi demokratis. Kapindho yaiku hegemoni kanthi cara regresif utawa meksa, ngetrepake nilai-nilai kang ora disarujuki dening bebrayan kanthi peksa. Sajrone hegemoni progresif ana proses internalisasi idheologi marang pawongan utawa klompok kang didominasi utawa dihegemoni. Diandharake uga dening Simon (Darni, 2016:17) hegemoni bakal kedaden menawa cara urip, cara mikir, lan pamawase bebrayan *kalangan bawah* nrima lan niru cara urip, cara mikir, lan pamawase klompok kang ndominasi. Proses internalisasi idheologi kasebut kalaksanan kanthi rasa lila tanpa pameksa.

2.4 Patriarki

Patriarki minangka prinsip dhominasi priya kang mujudake struktur lan sistem idheologi dhominasi, yaiku priya ngontrol wanita. Idheologi patriarki iki isih kalebu wujud hegemoni. Miturut Gramsci proses hegemoni ora mung kalaksan antarane panguwasa utawa nagara lan rakyat nanging uga bisa kalaksanan antarane klompok sajrone urip bebrayan. Selaras karo andharane Srinati (2007:27), ana *ketergantungan* marang priya kanggo mujudake dominasi marang wanita. Wanita Jawa niru nilai-nilai kang dikukuhake patriarki. Saengga tuwuh pamikiran yen sipat wanita Jawa kang utama yaiku patuh marang priya sajrone kulawarga kayata bapak, dulur, uga sisihan. Wanita pengin diayomi dening priya. Swalike priya uga menahi konsensus kaya apa kang diarepake wanita (Darni, 2016:18). Pamikiran kang sepaham kasebut bisa diarani yen idheologi patriarki iki kalebu proses hegemoni progresif utawa proses dominasi tanpa tumindak meksa. Nanging menawa ana kang ora sepaham bakal mujudake bab-bab kang ora dikarepake utamane tumrap klompok subordinatif.

Wanita kang ora mandhiri lan nduwe sipat gumantung marang priya diarani wanita tradhisional. Umume titikan wanita tradhisional kayata gampang pasrah marang kahanan, pasif, nurut, nggantugake panguripan, lan kurang inisiatif. Titikane wanita tradhisional liyane yaiku meneng ana omah, ngurus anak, nglakokake pakaryan dhomestik, lsp. Wanita kang kaya mangkono miturut Gilman (2008:243) ora bisa mandhiri kanthi ekonomi. Wanita nalika wis krama ora bakal nduwe kalungguhan menawa ora bisa nglairake anak. Tanpa anane anak, wanita bakal nandang kasengsaran lan tansah kuwatir ditinggalake priya.

Wanita kang apik yaiku wanita kang nduwe bobot, bibit, bebet (asal-usul katurunan, kualitas fisik, lan bandha donya) (Kartodirdjo sajrone Darni, 2016:28). Saliyane telung bab kang disebutake sadurunge, miturut ajaran Mangkunegara IV, priya kudune milih calon bojo kang nriman, yaiku wanita kang nurut lan patuh ora kakehan nuntut. Ana unen-unen Jawa kang nuduhake penggaweyan kang wajib ditindakake dening wanita yaiku pintera njala langit wong wadon iku tetep ana pawon panggonane. Sadhuwur-dhuwure pendhidhikane wong wadon panggonane tetep ana mburi, tandang gawe ana pawon lan omah. Sipat-sipat wanita tradhisional kang wis diandharake ing ndhuwur minangka pawujudan saka anane sistem patriarki.

2.5 Feminisme

Feminisme minangka jinis idheologi kang njurung anane kasetaran gender antarane wanita lan priya. Miturut Banks (sajrone Darni, 2016:19) ana telung aspek kang njurung anane tujuwan laire feminisme yaiku ajaran agama,

sosialis, lan hak kang padha. Aspek kang sepisan yaiku ajaran agama, saperangan feminis melu tandang sajrone kagiyatan-kagiyatan kang tujuwane mbrantas sipat-sipat ala ing satengaing bebrayan, kayata kampanye anti alkohol lan masalah prostitusi, menehi pambiyantu tumrap wanita lan anak kang nandang kacingkrangan, kaum jompo, lan yatim piyatu. Kabeh kagiyatan positip kasebut ndadekake wanita bisa uwal saka saakehe pamikiran ngenani priya.

Aspek kaloro yaiku sesambungan karo konsep sosialis lan Marxisme. Wanita ana sajrone kahanan kang tansah antuk pandheseg saka bebrayan. Mula, wanita nduwe pepenginan supaya bisa digampangake lan bebas saka beban rumah tangga. Anane pepenginan kasebut tujuwane supaya wanita ora mung repot karo pakaryan rumah tangga wae, nanging bisa melu njupuk bagean kanthi aktif sajrone panguripan intelektual lan ekonomi. Aspek kaping telu yaiku ngenani dhiskriminasi lan hak kang padha. Anane dhiskriminasi ndadekake wanita nuntut hak kang padha sajrone bidhang ekonomi, hukum, sosial, lan politik.

Kamangka wanita dianggep minangka pihak kang didheseg lan priya minangka pihak kang ndheseg, gerakan feminis umume ora nduwe niat kanggo menehi piwales kanthi nguwasani priya. Wanita kang nindakake feminisme bakal nduwe sipat kang mandhiri. . Wanita mandhiri minangka pawujudan saka anane idheologi feminisme. Nanging, wanita ora minangka saingane priya ing kulawarga utawa ana bebrayan. Wanita mandhiri ngupaya nyiptakake kahanan kang padha-padha ngajeni kalungguhan antarane priya lan wanita saengga bisa mujudake kulawarga kang bagya mulya.

2.6 Gender

Gender asale saka tembung *gender* kanthi cara etimologis tegese yaiku jinis kelamin. Jinis kelamin ing kene ora disebabake saka pambeda kanthi cara biologis lan ora bisa diarani kodrat saka Gusti Pengeran. Gender minangka pambedane peran, guna, lan tanggung jawab antarane priya lan wanita kang diasilake saka konstruksi sosial budaya lan bisa owah selaras karo pangrembakane jaman. Gender yaiku sipat kang tumemplek ana ing priya lan wanita kanthi diwujudake lumantar faktor-faktor sosial utawa budaya, saengga lair saperangan pamikiran ngenani peran sosial lan budaya priya lan wanita (Handayani lan Sugiharti, 2008:5). Sipat kang tumemplek ing priya utawa wanita bisa diijolake miturut kahanan tertamtu. Ijol ing kene ateges ngadhopsi, priya bisa ngadhopsi sipat-sipate wanita lan suwalike kanthi syarat ora nglirwakake sipat-sipat kang ndhasari dhiri antarane priya lan wanita. Kayata wanita dikenal kalem, ayu, emosional, lan *keibuan*. Priya dianggep kuwat, rasional, lan perkasa. Sipat-sipat kasebut bisa

diadhopsi, tegese priya bisa asipat kalem lan *keibuan* semono uga wanita bisa asipat kuwat lan rasional.

Ana kang diarani gender, sabanjure ana uga kang diarani bias gender. Bias gender minangka panduga sajrone konstruksi sosial kang ngarahake wanita minangka klompok kang tradhisional, luwih ringkih tinimbang priya, namung minangka objek lan komoditas, sarta luwih nduweni potensi kanggo dieksploitasi (Widyatma, 2006:7). Bias gender iki minangka pamahaman kang kliru ngenani konstruksi bebrayan tumrap makna gender. Gender beda karo seks, kalorone ngandhut teges kang memper ananging nduweni makna kang beda. Seks uga ateges jinis kelamin, pambedane jinis kelamin iki ditemtokake kanthi cara biologis. Selaras karo andharane Mufidah (2009:2) jinis kelamin utawa seks minangka tafsiran saka aspek biologis kanthi tandha-tandha lair kang gampang dikenali, kayata priya nduweni *penis*, kala menjing, mrodhuksi sperma beda kaya wanita kang nduweni *vagina*, rahim, ASI, ngalami siklus menstruasi, ngandheg, nglairake, lan nyusoni. Pamawas ngenani bias gender bisa nyebabake opresi utawa tumindak ora adhil. Frye ngandharake opresi mung nuwuhake kasengsaran. Kasengsaran kasebut dirasakake dening klompok kang ngalami *ketidakadilan* gender mligine wanita. Fakih (2008:90) nggunakake tembung opresi kanggo njlentrehake makna *ketidakadilan* tumrap wanita.

2.7 Tumindak Degsiya

Sajrone UU No 23 taun 2004, tumindak degsiya yaiku tumindak tumrap pawongan kang nyebabake kasengsaran kanthi fisik, seksual, psikologis, lan *penelantaran rumah tangga*, kalebu pangincim supaya pawongan gelem nglakokake tumindak tertamtu utawa ngrampas kamardikan kanthi nglawan ukum (KPPPA, 2017:35). Deklarasi PBB *Penghapusan Kekerasan terhadap Perempuan* uga ngandharake ngenani tumindak degsiya mligine tumrap wanita yaiku sakabehe tumindak degsiya adhedhasar gender kang nyebabake kasengsaran fisik, psikologis, lan seksual tumrap wanita kang kadadeyane ana ing bebrayan utawa ana sajrone kulawarga.

Evans (1996: 81-83) ngandharake ngenani tegese tumindak degsiya psikis lan jinis-jinis utawa praktik sosiale. Tumindak degsiya kanthi psikis yaiku upaya kanggo nguwasani lan ngontrol pawongan lan ditindakake lumantar omongan utawa kanthi verbal. Pangaribawa saka anane tumindak degsiya psikis/verbal bisa ndadekake kajiwane pawongan kaganggu, ora percaya dhiri, ngrusak tekad lan katentreman batin, saengga akeh-akehe korban narik dhiri saka lingkungan sakiwa tengene. Wujud tumindak degsiya kanthi verbal miturut Evans, yaiku:

(1) Medhot Omongan

Medhot momongan iki dilakokake dening pawongan kang ora gelem ngrungokake sesambatan, pamikiran, uga rasa pangrasane wong liya kang diuntabake lumantar omongan.

(2) Maneni

Wong kang maneni biyasane bakal ndeleng pawongan liya minangka musuh. Nalika pawongan kang dianggep musuh kasebut nduwe pamikiran kang beda, dheweke bakal nglakokake dhominasi.

(3) Ngasorake liyan

Tumindak ngasorake liyan yaiku tumindak kang ora nregani rasa pangrasane pawongan liya saengga katon ora ana ajine maneh.

(4) Tumindak Degsiya Verbal kang Didadekake Guyonan

Tumindak degsiya verbal iki minangka tumindak kang disamarake dadi guyonan. Umume tumindak iki ana sesambungane karo sipat feminine pawongan, intelektuale, utawa kompetensine.

(5) Nylimur

Nylimur kang dikarepake ing kene yaiku nylimurake omongan. Nylimur ditindakake pelaku kanthi ngowahi topik cecaturan sangga korban ora bisa antuk informasi saka pelaku.

(6) Ngluputake Liyan

Ngluputake liyan lumrahe dilakokake pawongan kang ora kepengin diluputake. Pelaku ndadekake korban luput kanggo nutupi tumindak alane.

(7) Ndakwa

Ndakwa ditindakake pelaku kanthi cara menahi panyaru supaya katon samar. Yen korban nguntabake rasa ora trimane marang panyaru kasebut, pelaku bakal menahi katrangan dene dheweke mung awèh pambiyantu marang korban.

(8) Nyepelake Upayane Liyan

Pawongan kang nyepelake upayane liyan biyasane percaya yen pawongan tertamtu ora bisa nindakake samubarang kang nduwe piguna.

(9) Ngrusak Emosine Liyan

Ngrusak emosi ditindakake dening pawongan kang ora seneng ndeleng pawongan liya ngrusakake bungah. Tumindak iki bisa ngrusak tekad lan katentreman korban.

(10) Ngincim

Ngincim dilakokake kanthi ngreka daya utawa manipulasi supaya nuwuhake rasa wedi.

(11) Menahi Jeneng Kasar dening Liyan

Pawongan kang nindakake tumindak iki bakal menahi jeneng kang katon kasar marang korban. Kayata lonte, gabug, lsp.

(12) Nglali ing Janji

Tumindak nglali ing janji bisa nduwe pangaribawa kang gedhe marang panguripane pawongan liya utamane

marang kang dijanjeni. Nglali ing janji bisa diarani nampik kanthi verbal.

(13) Mrintah kanthi Sakarepe Dhewe

Pelaku ndadekake korban minangka serbet kang ana ing tangane kanggo ngresiki barang regedan. Korban didadekake piranti kanggo nyukupi kabutuhane pelaku.

(14) Selak

Selak minangka tumindake pawongan kang ora gelem ngakoni kaluputan, kayata nindakake degsiya mring sasama, mligine tumrap wanita.

METODHE PANLITEN

3.1 Ancangan Panliten

Ancangan panliten iki nduweni piguna supaya panliti bisa kasil anggone nindakake panliten kanthi lancar. Sajrone nindakake panliten iki, panliti mbandhingake teks sastra lan nonsastra mula mbutuhake metodhe dheskriptif komparatif kanggo nggoleki aspek sosio budaya kang mujudake sejarah sajrone novel *Pindhang Wutah* lan aspek sosio budhaya kang mujudake sejarah satemene.

3.2 Sumber Dhata lan Dhata

Sumber dhata lan dhata kalebu perangan kang wigati sajrone panliten. Tanpa anane sumber dhata lan dhata panliten ora bisa ditindakake. Sumber dhata lan dhata kang digunakake sajrone panliten iki diandharake ing ngisor iki:

3.2.1 Sumber Dhata

Apa kang dadi sumber dhata panliten metodhe kualitatif ing ilmu sastra miturut (Ratna, 2009:47) yaiku karya, naskah, dhata panliten, njupuk dhata formal arupa tembung, ukara, lan wacana. Sumber dhata sajrone panliten iki yaiku novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi kang terbit Januari taun 2019 lan kandel bukune 148 kaca. Kumpulan cerkak iki kacithak dening panerbit Pustaka Ilalang Group, kang manggon ing Jl. Airlangga no.3 Sukodadi, Lamongan. Sumber dhata liyane kang gegayutan karo teks nonsastra utawa *New Historicism* yaiku bisa arupa buku-buku lan dhata-dhata liyane kang ana sambungane karo apa kang diteliti mligine bab tumindak degsiya tumrap wanita.

3.2.2 Dhata

Dhata yaiku dheskriptif arupa crita, ujaran, tembung kang tinulis, lan tindak tanduk (Arikunto, 2006:21). Dhata sajrone panliten minangka tembung-tembung, ukara, lan pada kang dijupuk saka novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi.

3.3 Tata Cara Nglumpukake Dhata

Miturut Arikunto (2006:265) tata cara nglumpukake dhata yaiku upaya sadhar kang ditindakake kanthi

sistematis supaya pangumpule dhata bisa urut lan nggampangake panliti sajrone ngolah sumber dhata. Panliti bakal milih teknik nglumpukake dhata tertamtu kanggo nggulawenthah dhata adhedhasar jinis panlitene. Teknik nglumpukake dhata kang bakal digunakake ana panliten iki yaiku studhi pustaka lan wawancara.

3.3.1 Teknik Studi Pustaka

Miturut Endraswara (2011:162-163) tata cara nglumpukake dhata kanthi teknik studhi pustaka kaperang dadi telu, yaiku nemtokake unit analisi, nemtokake sampel utawa dhata, lan nyathet dhata. Adhedhasar andharan ing ndhuwur, tata cara nglumpukake dhata kanthi teknik studhi pustaka sajrone panliten iki bakal dijlentrehake kanthi rinci ana ing ngisor iki:

(1) Maca lan Mangerteni Isi Novel *Pindhang Wutah*

Supaya gampang mangerteni isi novel *Pindhang Wutah* mula panliti kudu maca kanthi dibolan-baleni lan tliti saengga gampang anggone nganalisis dhata.

(2) Inventarisasi Dhata

Sarampunge maca lan mangerteni isi saka novel *Pindhang Wutah*, panliti nyathet dhata-dhata awujud tembung, ukara, utawa pada kang selaras karo apa kang ditliti.

(3) Klasifikasi Dhata

Panliti ing tahap iki nglumpukake dhata kanthi nggolong-nggolongake dhata adhedhasar teori, undherane panliten, lan tujuwan panliten. Tahap iki kanggo nggampangake panliti nganalisis dhata-dhata sajrone novel *Pindhang Wutah*.

3.3.2 Teknik Wawancara

Miturut Sugiyono (2013:317) teknik wawancara ditindakake kanggo nemokake perkara kang bakal tliti kanthi cara terstruktur utawa ora terstruktur, bisa dilakoni kanthi nemoni langsung utawa lewat telepon. Nalika nindakake wawancara perlu nyiyapake pedhoman kanggo wawancara. Pedhoman kasebut diperang dadi loro yaiku pedhoman wawancara ora terstruktur lan pedhoman wawancara terstruktur. Kalorone bakal diandharake ana ngisor iki:

3.3.2.1 Pedhoman Wawancara Ora Terstruktur

Wawancara kanthi pedhoman kang ora terstruktur ditindakake kanthi bebas. Sakabehe pitakonan ora disusun saengga narasumber bisa mangsuli pitakonan kang tanpa winates. Miturut Nazir (2005:252) wawancara ora terstruktur minangka wawancara kang kalaksanan kanthi tinarbuka, pitakonan kang disuguhake apa anane, lan wangsulane bisa maneka warna.

3.3.2.2 Pedhoman Wawancara Terstruktur

Ing wawancara terstruktur, sakabehe pitakonan lan wangsulane dicepakake kanthi dhisik. Nazir (2005:250) ngandharake yen wawancara terstruktur yaiku pitakonan kang disusun luwih dhisik lan rinci sarta dicepakake wangsulane. Narasumber bakal milih punjere wangsulan kang miturute bener

Adhedhasar andharan sadurunge, panliten iki nggunakake pedhoman wawancara ora terstruktur. Kawiitan saka nggolek nomer hp narasumber yaiku Elizabeth Yulianti lumantar telpon kantor LSM SPEK-HAM kutha Solo. Sakabehe informasi wis kacekel dening panliti, banjur diutus ngirim proposal panliten lan pitakonan wawancara lumantar WA. Wawancara kasebut kalaksanan dina Kemis, 9 April 2020 lumantar telpon narasumber amarga nalika iku ana pandemi covid-19 kang nyebabake bebrayan kudu patuh marang paugerane pamarintah yaiku *physical distancing*. Panliti nakokake pitakonan kang sadurunge wis kasusun lan panliti mangsuli kanthi bebas.

3.4 Instrumen Panliten

Moleong (2009: 19) manungsa minangka instrument panliten kang nduweni gaman kanthi cara luwes bisa digunakake kanggo menehi pambiji marang kahanan sarta bisa njupuk kaputusan dhewe, instrument panliten kang digunakake neng kene yaiku manungsa. Manungsa kang dimaksud yaiku minangka panliti dhewe. Panliten minangka piranti kanggo nglumpukake dhata lan uga ngasilake analisis dhata. Saliyane iku panliten iki uga nggunakake pranti-piranti panyenkuyung yaiku polpen, stabilo, buku, kertas, lsp kanggo nggampangake panliti ngrampungake proses panliten.

3.5 Tata Cara Analisis Dhata

Sajrone nyuguhake dhata ana tatacara kang ditindakake yaiku ngandharake dhata sajrone novel *Pindhang Wutah*, andharan kasebut arupa dhiskripsi ngenani wujud praktik sosial, tumanggape bebrayan kang dadi dhasar, lan idheologi kang disengkuyung sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi. Panliten iki uga nduweni susunan kanthi sistematik saka limang bab, yaiku:

- (1) Bab I: Purwakane panliten kang ngandharake lelandhesane panliten, undherane panliten, ancane panliten, paedahe panliten, wewatesane panliten, lan wewatesane tetembungan.
- (2) Bab II: Tintingan kapustakan kang ngandhut sub-sub bab ngenani panliten kang saemper lan lelandhesane teori kayata *New Historicism* uga konsep-konsep kang gegayutan karo *New Historicism*.
- (3) Bab III: Metodhe panliten kang ngandhut sub-sub bab ngenani ancangan panliten, sumber dhata lan dhata, instrument panliten, tatacara nglumpukake dhata,

tatacara nganalisis dhata, lan tatacara nyuguhake dhata.

- (4) Bab IV: Andharan saka asale panliten kang kaperang dadi telung sub bab adhedasar undherane panliten yaiku wujud praktik sosiale tumindak degsiya tumrap wanita sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi, tumanggape bebrayan kang ndhasari tumindak degsiya tumrap wanita sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi, lan (3) idheologi kang disengkuyung sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi.
- (5) Bab V: Pungkasaning bab kang isine ngenani dudutan lan pamrayoga utawa bab panutup.

ANDHARAN

4.1 Wujud Praktik Sosial Tumindak Degsiya tumrap Wanita kang Mbentuk Novel *Pindhang Wutah* Anggitane Tulus Setiyadi

Evans (1996:81-83) ngandharake ana limalas wujud praktik sosial tumindak degsiya kaya kang wis diandharake ing bab kajian pustaka. Nanging, wujud praktik sosial tumindak degsiya kang bakal dijlentrehake ing bab iki namung pitu yaiku medhot omongan, ngasorake liyan, ngluputake liyan, ndakwa, ngincim, nglali ing janji, lan selak utawa ora gelem ngakoni. Sakabehe bakal diandharake kayata ing ngisor iki.

4.1.1 Medhot Omongan

Nalika kepengin nduwe sesambungan kang apik marang wong liya, mesthine pawongan siji lan sijine kudu lila legawa lukir informasi lan komunikasi saengga nuwuhake pangerten. Nanging sesambungan kang raket lan apik ora bisa kawujud nalika salah sijine pihak ora bisa ngimbangi rasa empati. Medhot omongan minangka wujud praktik sosial saka tumindak degsiya verbal. Salaras karo kang diandharake LSM SPEK-HAM (Elizabeth, 2020) ngenani tumindak degsiya verbal/psikis yaiku tumindak kang nyerang psikologis utawa kajiwane pawongan.

Medhot momongan iki dilakokake dening pawongan kang ora gelem ngrungokake sesambatan, pamikiran, uga rasa pangrasane wong liya kang diuntabake lumantar omongan. Wong kang asring medhot omongan umume nggunakake cara kayata mangsuli pitakonan kanthi cekak, pawatan ora krungu, mindhahake fokus kanthi nyekel samubarang, utawa nglakokake pakaryan kanggo alasan nylimurake topik pacaturan. Kaya kang ditindakake dening Dipokerto tumrap Ambarwati. Ambar nguntabake rasa kuwatire marang Dipokerto lewat pitakonan. Niyat saka pitakonan kasebut supaya bisa mujudake komunikasi kang apik antarane Ambar lan Dipo. Nalika Ambar takon, Dipo

namung mangsuli kanthi ukara kang cekak. Saka ukarane kasebut Dipokerto ora nyethakake apa-apa ngenani pasuryane kang sruntut. Saengga wangsulan saka Dipo ora bisa nggawe rasa kuwatire Ambar suda. Saka wangsulane Dipo kasebut Ambar mung bisa mbatin lan nyoba ngempet rasane. Mula, Ambar njajal nata ukarane maneh supaya rasa penasarane bisa sirna.

“Sabene wengi ya wis dakpejети, ewadene sabene dina kok isih sayah. Aku percaya Mas Dipo ana sing dipenggalih.”

“Hahhhh.....” swara kang metu saka tutuke priyayi nggantheng kuwi. Banjur Dipokerto nyandhak rokok sing ana ndhuwur meja banjur diudud klepas-klepas.” (Pindhang Wutah, 2019: 1)

Ambar isih percaya marang awake dhewe yen bojone pancen mikirake samubarang kang wigati nganti pasuryane pirang-pirang dina katon ora ngepenakake ati. Ambar nyoba mbaleni maneh nguntabake rasane lumantar omongan kanthi pangajab supaya Dipokerto ngerteni pangrasane kasebut. Nanging ora nyana tembung kang metu saka tutuke priyayi kasebut malah nggawe kuciwane ati. Dipo namung ngucap satembung kang makili rasa kesele. Banjur dheweke njupuk rokok kang ana ing ndhuwur meja lan ngudud klepas-klepas tanpa mikir apa kang dibatin dening Ambar, sisihane. Saka andharan iki ambar antuk tumindak degsiya arupa medhot omongan. Ing cuplikan Dipo nyoba nylimurake topik kanthi nyandhak udud supaya Ambar ngrampung pitakonane.

4.1.2 Ngasorake Liyan

Pawongan kang ngasorake liyan asring nganggep tumindak kang dilakokake pawongan liya kuwi ora penting. Panganggep kasebut ndadekake wong kang nglakoni ngasorake liyan ora nregani upaya pawongan liya. Pungkasane, pawongan kang ngalami tumindak kasebut rumangsa upayane muspra, ora percaya dhiri, lan gampang *frustrasi*. Miturut LSM-SPEK-HAM kutha Solo (Elizabeth, 2020) tumindak degsiya mligine verbal ora mung ditindakake dening priya wae, ateges wanita uga bisa nindakake degsiya tumrap wanita liya. Kayata tumindake paraga wanita Bu Nursiyah marang paraga wanita liyane yaiku Ambar sajrone novel *Pindhang Wutah*.

“Bedhug kenthang-kenthang ngene iki saka ngendi wae?” pitakone Bu Nursiyah karo lungguh ing kursi.

“Nembe belanja kabutuhan pawon,” semau Ambar semu ora kepenak

“Apa rewangmu ora bisa dikongkon?”

“Pandamelanipun taksih kathah sanget, mesakaken.”

“Hahhh... ndara lan rewang padha wae,” swarane sengol. “Banjur Dipo mengko baline jam pira?” (Pindhang Wutah, 2019: 26)

Ora sawetara suwe Ambar banjur mlebu omah karo gita-gita kepengin ketemu ibu maratuwane. Bu Nursiyah langsung nyamber kaya bledheg nalika nyapa Ambar. Dheweke nakokake teka ngendi Ambar sejatine. Bu Nursiyah ngarani Ambar senengane klayapan bedhug kenthang-kenthang. Minangka wanita Jawa kang nganut sistem patriarki bab kasebut dirasa Bu Nursiyah kurang apik amarga dheweke nganggep wanita kang becik kuwi kudu ana omah lan ngurus pawon. Ambar nyoba njlentrehake tujuwane marang Bu Nursiyah yaiku blanja kebutuhan pawon amarga mesakake marang Darsih. Nanging Bu Nursiyah ora nyoba mahami apa kang ditindakake Ambar saengga Bu Nursiyah ngasorake Ambar. Ambar minangka bendarane Darsih dipadhakake karo Darsih yaiku padha-padha nduwe sipat pembantu.

4.1.3 Ngluputake Liyan

Ngluputake liyan minangka salah siji perangan saka praktik sosial tumindak degsiya verbal. Pawongan kang ngluputake liyan umume ngarani pawongan liya luput amarga anane tumindak kliru kang dilakoni. Tujuwane pelaku/wong kang ngluputake liyan biyasane kanggo nutupi kaluputane dhewe lan nguntabake rasa mangkele amarga kadadeyan tertamtu. Pungkasane pawongan kang diluputake bisa wedi lan patuh marang pelaku. Tumindak ngluputake liyan bisa nyebabake kajiwané wong liya kang diluputake terus-terusan ora tentrem, ngenes, lan ndadekake ora percaya dhiri. Kadadeyan ngluputake liyan padha kaya kang dialami Ambar minangka tokoh wanita sajrone *Pindhang Wutah* kang *termarginalkan* amarga ora bisa ngandhut.

“Kaping pindhone ngapa kerik-kerik iki Dipokerto ora gelem kurmat marang aku wong sing nglairake dheweke. Satemene kowe ngomong apa marang bojomu kuwi?” pandangane karo mencab-menceb. “Saestu kula mboten matur menapa-menapa. Menawi mboten pitados ibu kersaa ndangu Mas Dipo piyambak.” (Pindhang Wutah, 2019: 32)

Bu Nursiyah takon marang Ambar ngenani ngapa kerik-kerik iki Dipokerto ora gelem kurmat marang Bu Nursiyah minangka ibu kang nglairake dheweke. Saka pitakonan kasebut Bu Nursiyah niat kanggo ngluputake mantune kaya-kaya Ambar kang ngunen-uneni Dipo supaya ora ngormati ibune maneh karo mencab-menceb. Ambar krungu pitakonan kaya mangkono banjur mangsuli yen dheweke ora tau kandha apa-apa sesambungan karo pitakonan ibune kuwi. Bu Nursiyah banjur bali menyang

omahé. Sawetara Ambar namung bisa ngetutake lakune. Ambarwati mung bisa sabar karo nyawang Bu Nursiyah mlebu mobil nganti kendaraan kuwi lumaku ilang saka panyawange.

4.1.4 Ndakwa

Ndakwa yaiku salah siji wujud praktik sosial saka tumindak degsiya verbal. Ndakwa miturut Evans yaiku ndakwa kanthi alasan menehi panyaru. Pawongan kang nindakake tumindak ndakwa bakal menehi panyaru kanggo medharake pambiji kang asipat mangun pawongan liyane. Nalika kang diwenahi panyaru kasebut ora nrimakake, pawongan kang nindakake ndakwa bakal menehi pangerten yen dheweke mung kepengin mbiyantu kanthi panyaru kasebut. Kamangka, kanthi anane panyaru kuwi pawongan kang nindakake ndakwa pengin medharake rasa ora trimane marang pawongan liya. Ndakwa ing panliten iki sajak katon alus nanging tujuwane kanggo nglemahake tekad lan katentreman batin. Kadadeyan tumindak degsiya ndakwa dilakokake Bu Rumini minangka kanca SMPne Bu Nursiyah marang anake yaiku Niken. Niken kang ora gelem dijodhohake karo Dipo kang wis duwe bojo didakwa Bu Rumini. Karepe Niken dheweke bakal gelem rabi menawa didhasari karo katresnan. Menawa didhasari karo bandha donya Niken yakin yen uripe bakal ora bisa tentrem.

“Hahh... wong urip sing dipikir kok mung nggantheng lan sugih. Banjur tegese katresnan ana ing ngendi?”

“Ken... perkara tresna kuwi gampang. Ana tetembungan wit ing tresna jalaran saka kulina. Karomaneh wong rabi sing mung paitan tresna wae akeh sengsarane. Apa urip iki mung dicekoki katresnan. Elinga kahanane awake dhewe iki, wiwit mbiyen mung kaya ngene wae. Arep mangan kaya direwangi adus kringet. Bisane njagakake kangmasmu.” (Pindhang Wutah, 2019: 50)

Niken nguntabake rasane tumrap Bu Rumini minangka ibune Niken. Wong urip kudune uga butuh katresnan ora kok mung butuh nggantheng lan sugih wae. saka omongane Niken kasebut Bu Rumini menehi piweling marang Niken kanthi unsur ndakwa yen anggepane Niken kasebut luput. Bu Rumini kandha yen masalah tresna kuwi gampang amarga anane tetembungan wit ing tresna jalaran saka kulina. Bu Rumini nambahi ukarane, yen wong rabi amarga paitan tresna wae akeh sengsarane. Dheweke percaya yen urip kuwi ora mung mangan tresna.

4.1.5 Ngincim

Ngincim yaiku salah siji wujud praktik sosial sajrone tumindak degsiya verbal. Tumindak ngincim iki perlune

kanggo ngreka daya pawongan liya. Tumindak kasebut bisa nuwuhake rasa wedi pawongan kang dancem. Umume tumindak ngincim dilakokake pawongan siji marang pawongan sijine supaya nuruti apa kekarepane. Nalika pawongan kang dancem ngrasakake wedi, dheweke bakal bisa nuruti kekarepane pawongan kang ngincim.

Wong kang nindakake tumindak degsiya verbal bisa pikantuk paukuman pidana. Miturut LSM SPEK-HAM kutha Solo (Elizabeth, 2020) sajrone UU Penghapusan Kekerasan Dalam Rumah Tangga (PKDRT) ana saperangan pasal kang gegayutan karo tumindak degsiya verbal kayata pasal 5, saben pawongan dilarang nindakake tumindak degsiya sajrone rumah tangga tumrap pawongan sajrone lingkup rumah tanggane kanthi cara: a) tumindak degsiya fisik, b) tumindak degsiya psikis, c) tumindak degsiya seksual, d) penelantaran rumah tangga. Pawongan kang nindakake kaya kang disebutake pasal 5 hurup b bakal dipidana pakunjaran paling suwe 3 taun utawa denda paling akeh Rp. 9.000.000.

“Menawa kabotan, ngapa kowe gelem tandha tangan. Banjur nganti sudi ngrewangi ibuku nyiyapake ubarampe kanggo mantenku.”

“Kepiye maneh aku dipeksa. Tinimbang ibu mupus ing urip sarana suduk salira, apa aku sing ora diluputake?” (Pindhang Wutah, 2019: 138)

Ambar ora nggolek senenge dhewe. Dheweke minangka pawongan kang mikirake wong liya tinimbang batine dhewe. Senadyan abot rasane arep di tinggal Dipokerto rabi maneh karo kancane yaiku Windharti. Nanging, dheweke gelem tandha tangan banjur ngrewangi ibu maratuwane yaiku Bu Nursiyah nyiyapake ubarampe kanggo mantenane Dipokerto. Iku kabeh dilakokake Ambar amarga pangincime Bu Nursiyah. Maratuwane Ambar kasebut ngreka daya bakal mupus urip sarana suduk salira. Mula, saka tumindak ngincim kasebut Ambar ngrasa wedi lan milih nurut marang kekarepane Bu Nursiyah.

4.1.6 Nglali ing Janji

Nglali ing janji yaiku salah sijine wujud praktik sosial saka tumindak degsiya verbal. Pawongan kang nindakake nglali ing janji bakal terus-terusan nglali marang janji-janji kang digawe dhewe marang pawongan liya. Dampak saka nglali ing janji iki gedhe banget kanggo wong kang dijanjeni. Amarga janji minangka bab kang wigati lan nduwe daya pangaribawa tumrap uripe wong kang dijanjeni kuwi. Kasus-kasus tumindak degsiya verbal kalebu nglali ing janji isih dadi kasus paling akeh nomer siji kang ditampa dening LSM SPEK-HAM kutha Solo. Miturut lawyer saka LSM SPEK-HAM (Elizabeth, 2020) adhedhasar catahu taun 2019 nampa 82 laporan tumindak degsiya tumrap

wanita kang kabagi dadi 30 kasus tumindak degsiya psikis, 30 kasus *penelantaran rumah tangga*, 20 kasus tumindak degsiya fisik/non verbal, lan 2 kasus tumindak degsiya seksual.

Nglali ing janji dilakokake dening Bu Nursiyah tumrap Bu Rumini. Awitane Bu Nursiyah janji marang Bu Rumini kanggo ngatur jejodhohan anake Dipokerto lan Niken. Nanging, nalika Bu Rumini nyethakake kepriye sidane jejodhohan kasebut ing liya wektu dumadakan Bu Nursiyah nglali marang janji-janjine. Dhasare Bu Nursiyah pancen wis kepincut bocah prawan ayu kinyis-kinyis lan uga sugih. Bu Nursiyah nglalekake janjine marang Bu Rumini supaya jejodhohane Dipo karo Niken ora sida kalaksanan.

“Dipadhakake tuku lombok menyang pasar wae. Iki perkara ajine wanita lan kaluwarga Jeng. Menawa Mas Dipo ora kersa aja disogrokake... mesakake anakku. Kejaba kuwi bisa gawe wirangku...”

“Lha piye lo Jeng... Dipo dhewe angel dikandhani. Dhasare wis tuwa lan pengalaman, aku ora bisa ngapa-apa.”

“Mbakyu nate ngendika jare arep tanggung jawab perkara iki. Aja gawe gelaku lho. Wong kuwi sing dipercaya apane...” (Pindhang Wutah, 2019: 68)

Ngerti Bu Nursiyah kang nglali kasebut, Bu Rumini nalika iku nesu banget amarga bisa ngasorake ajine wanita lan kulawarga pawongan kang dijanjeni. Bu Rumini banjur nyoba ngandhani Bu Nursiyah supaya ngati-ati nalika arep janji marang wong liya. Bu Nursiyah ora gelem diluputake dening Bu Rumini banjur nggawe alesan yen Dipo angel dikandhani saengga Bu Nursiyah ora bisa apa-apa. Bu Rumini kang weruh tetembungane Bu Nursiyah kasebut sajak gela. Bu Rumini wis kadhung percaya karo omongan kang tau dijanjekake. Tiwas wis angen-angen dheweke lan Niken bisa urip mulya amarga drajade bisa dijunjung dening Dipokerto.

4.1.7 Selak

Mitutut Evans, selak yaiku tumindake pawongan kang ora gelem ngakoni klakuan alane marang wong liya. Klakuan ala kang disebut salah sijine kalebu tumindak degsiya marang pawongan liya. Kaya apa kang dilakoni dening Bu Nursiyah. Dipo minangka anake Bu Nursiyah nyoba takon nalika ana perkara gedhe ing omahe. Dipo kang diwaduli Bu Nursiyah ngenani kejadian kuwi mesthi kaget banget. Wadulan kasebut pancen karo direka dening Bu Nursiyah saengga katon Ambar kang luput. Dipo kang ngerti watak wantune Ambar ora percaya marang critane Bu Nursiyah. Banjur Dipo negesake maneh, sejatine sapa kang

nindakake degsiya. Dipo luwih percaya kang nindakake degsiya kasebut ibune yaiku Bu Nursiyah marang Ambar.

“Ora usah mikir aku. Karomaneh apa gunane wong tuwa kaya aku. Kae pikiren bojomu wae. Ibu dadi lara... dadi lara...gara-gara bojomu....” Wadule karo nangis sesenggukan.
“Hlahhh...satemene ana apa karo Dhik Ambar. Mengko ibu malah sing gawe perkara”
“Ohhh...Po...kowe malah ngluputake aku. Wis saiki aja ketemu ibu maneh. Ngantia mati aja koktiliki. Ibumu pancen ora perlu antuk kawigaten. Wis kana ndang balia...cepet...balia...”
(Pindhang Wutah, 2019: 85-86)

Bu Nursiyah selak ora ngakoni tumindake marang Ambar. Bu Nursiyah malah ngincim anake yaiku Dipo yen pancen Dipo wis ora percaya marang Bu Nursiyah, Dipo diutus ora nemoni ibune nganti Bu Nursiyah tumekaning pati. Bu Nursiyah uga ngutus Dipo ngurusi Ambar wae amarga Bu Nursiyah ora pantes antuk kawigaten. Mesthi omongan kasebut uga kalebu sandhiwarane Bu Nursiyah supaya tumindake ora kawiyak dening anake dhewe.

4.2 Pemahaman Sosial kang Ndhasari Tumindak Degsiya tumrap Wanita sajrone Novel *Pindhang Wutah* Anggitane Tulus Setiyadi

Ana telung bab *pemahaman sosial* kang mujudake tumindak degsiya verbal tumrap wanita. *Pemahaman sosial* kang nyebabake anane tumindak degsiya verbal bakal dideleng saka pamawase bebrayan kang ngasorake kalungguhan wanita. Peran kang dilakokake dening wanita sajrone masyarakat uga nduwe daya pangaribawa tumrap tumindak degsiya kang dialami wanita. Sabanjure, kacingkrangan uga dadi sebab kang ndhasari wanita ngalami tumindak degsiya kanthi verbal.

4.2.1 Pamawase Bebrayan kang Ngasorake Kalungguhan Wanita

Pamawas bebrayan tumrap wanita diperang dadi loro. Kapisan, bebrayan kang nduwe pamawas asor tumrap wanita lan kapindho yaiku bebrayan kang nduwe pamawas apik tumrap wanita. Nanging, pamawase bebrayan kang kapindho ora diandharake sajrone bagean iki. Pamawas kasebut bakal diandharake ana ing bagean sabanjure yaiku sajrone bagean ideologi kang disengkuyung dening teks. Miturut LSM SPEK-HAM kutha Solo (Elizabeth, 2020) sejatine ora mung priya wae kang ngasorake kalungguhan wanita. Nanging, wanita uga bisa ngasorake kalungguhan wanita liya. Selaras karo tumindake para paraga wanita sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi. Maratuwane Ambar ora liya yaiku Bu Nursiyah minangka wanita uga, nduwe pamawas yen wanita mligine wanita

Jawa wajib nurut lan tansah leladi marang guru laki, nglakokake pakaryan domestik, panggone ana pawon, sregep resesik omah, lan bisa manak.

“Adopsi...? Mripate Bu Nursiyah mlilik. “Ora... kowe kudu tetep nduwe turun dhewe. Aku ora lila menawa niatmu adopsi.”
“Nanging, menawa Dhik Ambar ora bisa ngandhut banjur kepiye?”
“Kuwi lupute bojomu. Golek bojo wae wong sing gabug. Ora pantes wanita kaya ngono kuwi sesandhingan karo putrane ibu...” (Pindhang Wutah, 2019: 37)

Karo mripat kang mlilik Bu Nursiyah kaget krungu tembung Dipo kang arep adopsi anak menawa Ambar durung ndang bisa menehi momongan. Karepe Bu Nursiyah, Dipo kudu nduwe turu dhewe lan ora oleh adopsi anak. Bu Nursiyah uga ngasorake Ambar kang miturute luput amarga ora bisa manak. Bu Nursiyah uga nganggep yen wanita gabug kaya Ambar ora pantes sesandhingan karo anake lanang. Banjur Dipo mbengok sakuwat-kuwate amarga ora trima marang apa kang diomongake ibune. Dipo isih ngregani rasa-pangrasane Ambar sasuwene iki kang setya tuhu marang prasetyane.

4.2.2 Sipate Wanita kang Gumantung marang Priya

Sipat gumantunge wanita marang priya melu mangaribawani anane tumindak degsiya tumrap wanita. Sajrone konsep idheologi patriarki sadurunge wis diandharake yen priya menehi konsensus arupa apa kang dikarepake wanita Jawa, kayata nguripi lan ngayomi (Darni, 2016: 18). Saka bab kasebut wanita Jawa akeh kang pengin diayomi lan nggantugake uripe marang priya. Sipat wanita tradhisional kang wis kaandharake bakal ana gegayutane karo crita sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus S. Paraga Ambar nggantugake ekonomi kulawarga, putusan, lan kalungguhane minangka bojo (wanita) marang priya kang ora liya sisihane yaiku Dipokerto. Kathik kahanane Ambar ora bisa manak.

Nalika wanita ora bisa manak bebrayan kang nganut sistem patriarki bakal nganggep yen wanita kasebut ora nduwe guna maneh. Ambar minangka wanita tradhisional ora bisa kuwasa mutusake kalungguhane dhewe. Amarga kang diarani nduwe hak kanggo mutusake samubarang yaiku wong lanang ora wong wadon. Ambar kang ora bisa menehi katurunan marang Dipokerto tansah nduweni rasa kuwatir ditinggal selingkuh. Nalika Dipokerto nganti nggolek wanita liya dheweke bakal ora lila nanging Ambar ngrasa ora bisa nglakokake apa-apa, kabeh kuwi kang bisa mutusake mung Dipokerto minangka pimpinan kulawarga.

Panyawange Ambar terus tumuju lakune mobil nganti ora katon saka papane. Alon-alon banjur

lungguh kursi kanthi nggawa sewu pangangen. Ing bantine rasane wiwit thukul kasujanan marang tingkah polahe bojone sing cepet raket marang Windarti. Kala-kala ana rasa sumelang. Nanging, kabeh mung bisa dipasrahake marang lakune pesthi. (Pindhang Wutah, 2019: 14)

Nalika mobile bojone wis metu saka pekarangan omah Ambar sajak terus nyawangi mobil kuwi nganti ora katon maneh ing mripate. Ambar kaya nduwe rasa wedi yen Dipokerto nyimpen rasa seneng marang Windharti. Rasane Ambar kasebut tuwuh nalika weruh panyawange Dipo tempuk karo Windharti nalika iku. Kadadeyan kasebut sajak menehi pratandha ana rasa tresna ing atine Dipokerto. Ambar banjur lungguh kursi karo nggawa sewu pangangen kuwatir yen apa kang dipikirake kuwi bener. Ambar mung bisa nyimpen kasujanan amarga dheweke sadhar mung wanita gabug kang ora bisa ngandhut.

4.2.3 Kacingkrangan kang Disandhang dening Wanita

Kacingkrangan bisa nyebabake pawongan nindakake samubarang kang sejatine ora dikarepake. Nanging kacingkrangan uga bisa dadi kahanan kang diincer dening pawongan kang ora tanggung jawab kanggo kaperluan pribadine. Kaya kang dilakokake dening Bu Nursiyah marang kulawargane Bu Rumini. Kahanan kang ditampa Ambar nyebabake Bu Nursiyah kepengin njodhohake Dipokerto karo anake Bu Rumini yaiku Niken. Bu Nursiyah nduwe pepenginan kang kuwat kanggo nukulake katurunan saka anake lanang kasebut. Ora ana acara liya kanggo Bu Nursiyah kajaba njodhohake Dipokerto karo wanita liya amarga Ambarwati minangka mantune ora bisa ngandhut.

“Hahhh... gumantung sing nglakoni. Menawa aku dadi wong tuwa ora bisa ngapa-ngapa. Bapakne Niken ya wis seda telung taun kepungkur. Uripku lan Niken mung njagakake kiriman saka Bramantya pambarepku sing kerja ana ing Jakarta. Dadi kabeh sarwa cupet...”

“Awit saka iku Jeng, mengko Dipo sing bakal ngangkat panguripanmu. Aja sumelang perkara prabeya anggone arep mantu...” (Pindhang Wutah, 2019: 48)

Kawitane Bu Rumini kaget amarga Dipokerto anake Bu Nursiyah wis duwe bojo. Nanging, Bu Nursiyah njlentrehake kahanane Ambar kang ora bisa nduwe anak lan kandha yen arep pegatan. Kamangka Dipo ora nate nduwe niat kaya mangkono marag Ambar. Bu Nursiyah ngreka-reka critane supaya Bu Rumini gelem besanan karo dheweke. Awitane Bu Rumini ngomong yen ora bisa njupuk kaputusan, kabeh arep dipasrahake marang anake wadon yaiku Niken minangka wong kang arep dijodhohake.

Banjur Bu Rumini nyritakake kahanan kulawargane marang kanca SMP ne kasebut supaya Bu Nursiyah mangerteni.

Nyawang kahanane Bu Rumini kang kaya mangkono, urip sarwa kacingkrangan mula tuwuh niat alane Bu Nursiyah kanggo nggunakake kahanan kasebut supaya Bu Rumini luwih gampang dibujuk. Bu Rumini sejatine wedi yen Niken bakal dadi sebab rusake pager ayu. Nanging, saka pandhesegan Bu Nursiyah pungkasan Bu Rumini sarujuk marang jejodhohan kasebut. Bu Nursiyah minangka wong kang seneng ngumbar omongan njanjeni Bu Rumini, yen Niken sida rabi karo Dipo sakabehe parabeya bakal ditanggung dening Dipokerto. Bu Nursiyah uga ngeyakinake Bu Rumini kanthi iming-iming drajat kulawargane Bu Rumini bakal kaangkat nalika Niken dadi bojone Dipokerto. Mesthi wae omongan kasebut mung kanggo nggampangake dalane Bu Nursiyah kanggo nggayuh kapentingan pribadine yaiku nukulake katurunan saka anake lanang.

4.3 Idheologi kang Disengkuyung sajrone Novel *Pindhang Wutah* Anggitane Tulus Setiyadi.

Idheologi bisa diarani minangka pamikiran, lelandhesan, utawa prinsip kanggo nglaksanakake sistem utawa sawijining gerakan. Miturut Quinn (sajrone Darni, 2016:155) idheologi yaiku gagasan, kayakinan, sikap, lan praktik-praktik kang ana sesambungane tumrap tumindake klompok masyarakat tertamtu. Ana rong idheologi kang dadi lelandhesan kanggo mujudake novel *Pindhang Wutah* yaiku idheologi patriarki lan feminisme. Kalorone nduwe pamawas kang beda ngenani wanita. Patriarki minangka idheologi kang dianut saperangan masyarakat kanthi nduweni pamawas wanita minangka pihak inferior. Dene idheologi feminisme yaiku gerakan kang merjuwangake nasib wanita supaya nduwe kalungguhan kang padha kaya priya ing kulawarga uga masyarakat.

4.3.1 Patriarki

Salah sijine idheologi kang nyengkuyung novel *Pindhang Wutah* yaiku patriarki. Idheologi iki ndadekake wanita minangka manungsa nomer loro samarine priya. Selaras karo andharane Elizabeth (2020) minangka lawyer LSM SPEK-HAM patriarki nyebabake relasi kang timpang antarane priya lan wanita, mula nuwuhake opresi kang wujud yaiku tumindak degsiya, beban ganda, subordinat, pelabelan, lan marginalisasi.

Ing masyarakat Jawa nganggep wanita kang becik yaiku wanita kang manut lan patuh marang sakabehe printahe priya (bapak, dulur, sisihan). Nganti ana unen-unen swarga nunut nraka katut kang tegese mulya apa orane wanita ana sajrone kulawarga gumantung marang apa kang ditindakake dening priya amarga wanita kang dijajah idheologi patriarki nduwe sipat kang gumantung marang

priya kanthi ekonomi, putusan, lan liya-liyane. Pamawas ngenani idheologi patriarki kang nyengkuyung sajrone novel *Pindhang Wutah* bakal bisa dideleng saka tumindake paraga priya lan paraga wanita.

4.3.1.1 Tumindak Paraga Priya

Tumindak paraga priya kang diandharake ing kene yaiku tumindak kang nyengkuyug anane idheologi patriarki sajrone novel *Pindhang Wutah*. Minangka paraga priya kang ana sajrone novel *Pindhang Wutah* bapake Ambarwati nuduhake tumindak nyengkuyug anane dhominasi priya tumrap wanita. Bapake Ambar ndadekake anak wadone kasebut gumantung marang bojone. Ambar dadi wanita kang ora mandhiri kanthi ekonomi. Kamangka Ambar kuwi pendhidhikane dhuwur nanging bapake Ambar ora mercayani Ambar nyekel perusahaan kulawarga mung krana dheweke wanita.

Satemenne Dipokerto dhewe ora nduweni katresnan marang dheweke. Nanging, awit saka pandheseg wong tuwane Ambar, tundhone Dipokerto bisa nampa minangka bojone. Alasan wong tuwane Ambar njodhohake, menawa bojone kuwi isih tedhak turune priyayi gung. Sawise rabi, Dipokerto dipasrahi mimpin perusahaan mebel sing manggon ing pinggir kutha Solo. (Pindhang Wutah, 2019: 3)

Cuplikan ing ndhuwur ngandharake Dipokerto kang sejatine pancen ora nate tresna marang Ambar. Dipokerto ora bisa nampik jejodhohan kasebut amarga rumangsa potangan budi. Sasuwene kekancan kawit SMA dheweke tansah dibiyantu dening Ambar nalika nandang kasengsaran. Alasane wong tuwane Ambar njodhohake bocah loro kuwi krana Dipokerto isih tedhak turune priyayi gung senadyan kulawargane Dipokerto isih kalebu kulawarga kang kacingkrangan. Bapake Ambar nuduhake tumindak kang nyengkuyug dhominasi priya saka kaputusan kang masrahi Dipokerto mimpin perusahaan mebel kang manggon ing pinggir kutha Solo. Saka kuwi kalungguhane Ambar minangka wanita tambah ora bisa mandhiri kanthi ekonomi. Kamangka Ambar bisa ngrasakake pendhidhikan nganti bangku kuliyah, dheweke ora dipercaya bapake mimpin perusahaan mung krana dheweke wanita. Ambar pungkasane dadi ibu rumah tangga kang ora kerja lan nggantungake panguripane marang bojone.

4.3.1.2 Tumindak Paraga Wanita

Tumindake paraga wanita kang diandharake ing kene yaiku tumindak kang nyengkuyug anane idheologi patriarki. Kuwajibane wanita ing omah yaiku kudu bisa leladi marang bojo lan bisa nglakokake sakabehe pakaryan

domestik. Pamawas kasebut kang digunakake Ambar minangka wanita kang wis omah-omah. Kamangka dheweke kuwi lulusan S1 nanging pendhidhikan ora njamin wanita bisa mikir anane ora setarane gender.

“Halalhhh... Mbar..Mbar... saiki kari ngomong bojomu banjur ngeblas lunga. Kepenak ta?”

“Adhuh.. aku kuwi wis nduwe bojo. Wajibe kudu nata omah lan leladi marang guru laki. Ora bisa sakpenake dhewe. Beja kowe isih legan dadi ora ana sing diladeni.” (Pindhang Wutah, 2019: 54)

Windharti minangka kancane Ambar kang isih durung omah-omah. Nalika iku Ambar kandha yen Windharti bisa bebas amarga isih durung omah-omah. Dhuwite akeh mula bisa lunga neng ngendi wae. Mula kudu dikepenakake dhisik mumpung isih durung rabi. Pamikire Ambar kasebut kalebu pamikiranane wanita tradhisional kang ora krasa yen didominasi dening priya. Anane konsensus kang diwenehake priya ndadekake Ambar rumangsa dene wis dadi guru rabi kuwi wajib nata omah lan leladi marang guru laki. Kaya apa kang ditindakake kanggo Dipokerto. Tansah leladi kamangka awak lan atine lagi kesel. Miturute Ambar yen wis omah-omah ora bisa sakarepe dhewe kaya apa kang dilakokake Windharti. Windharti bisa lunga-lunga turut papan kang disenengi merga durung ana kang diladeni.

4.3.2 Feminisme

Idheologi feminisme yaiku idheologi kang ngangkat kalungguhane wanita saengga bisa padha kaya dene priya. Para wanita diwenehi kalodhangan kanggo nuduhake sipat mandhiri kang ora gumantung marang priya. Nanging gerakan wanita iki umume ora digunakake kanggo bales dhendham kanthi ndhominasi priya. Pamawas ngenani idheologi feminisme kang nyengkuyug sajrone novel *Pindhang Wutah* bakal bisa dideleng saka tumindake paraga priya lan paraga wanita.

4.3.2.1 Tumindak Paraga Priya

Sajrone novel *Pindhang Wutah* ana paraga priya kang melu nyengkuyug idheologi kasebut. Paraga priya kasebut yaiku Pak Broto. Pak Broto minangka bapake Windharti kang dadi pengusaha sugih ana ing kutha Mojokerto. Apa kang dadi kekarepane Windharti tansah dijurung dening bapake kasebut. Awit perkara pendhidhikan, pakaryan, uga perkara jodhoh. Latar panggonan lan crita sajrone novel *Pindhang Wutah* iki bisa kanggo gambaran anane idheologi feminis kang wis akeh dianut dening bebrayan ing kutha Solo. Miturut pengalaman saka Elizabeth (2020) lawyer LSM SPEK-HAM Solo ngandharake kamangka isih akeh kasus tumindak degsiya adhedhasar anane relasi kuwasa kang timpang antarane priya lan wanita, nanging ora sithik

panggongan-panggongan kang mbukak urun rembug ngenani anane maneka warna sebab tumindak degsiya tumrap wanita. Bab kasebut dilakokake supaya akeh warga kang melek marang idheologi feminisme.

“Hahhhhaaa.....hahahha.... manga-mangga, menika sae mawon,” ujare Pak Broto karo ngguyana ngguyu. “Lha sedaya kanton sing nglampahi. Kula minangka tiyang sepuhipun namung ngetutaken.” (Pindhang Wutah, 2019: 129)

Atine kang wis kepecut marang Windharti ndadekake Bu Nursiyah age-age kepengin nglamar bocah wadon iku. Mesthi wae tekane Bu Nursiyah ing omahe Windharti kuwi perlune kanggo nglamar tanpa anane rembugan sadurunge. Pak Broto minangka bapake Windharti katon bungah atine ngelingi anak wadone kasebut ana kang nglamar. Ing cuplikan kasebut Pak Broto nuduhake tumindak kang nyengkuyung anane idheologi feminisme. Krungu tetembungane Bu Nursiyah kang njaluk anake wadon, Pak Broto rumangsa dheweke mung minangka wong tuwane kang ngetutake lakone Windharti. Mula Pak Broto ora melu namtukake kaputusan. Sakabehe dipasrahake dening Windharti kang nglakoni tanpa anane pamaksa.

4.3.2.2 Tumindak Paraga Wanita

Tumindak paraga wanita kang diandharake ing bagean iki yaiku tumindak kang nyengkuyung wujud idheologi feminisme sajrone novel *Pindhang Wutah* kanthi implisit utawa sinirat. Ana saperangan paraga wanita kang tumindake nyengkuyung idheologi feminisme. Para paraga wanita kasebut nduwe rasa kepengin mbela kalungguhane menawa ana kang ngasorake, mandhiri ekonomine sarta pamikirane.

“Ibu apa tega nyawang aku dirabi dhudha?” tumanggape Niken sajak gela.

“Ken.... Nadyan dhudha, Mas Dipokerto kuwi sugih lan nggantheng. Dadi wanita bodho menawa ora gelem nampani katresnane.”

“Hahhh....wong urip sing dipikir kok mung nggantheng lan sugih. Banjur tegese katresnan ana ing ngendi?” (Pindhang Wutah, 2019: 50)

Paraga liyane kang nyengkuyung idheologi feminisme sajrone novel *Pindhang Wutah* yaiku Niken anake Bu Rumini. Kahanan kang cupet ndadekake Niken minangka korban jejodhohan dening ibune dhewe. Niken kang wis duwe pacar arep dijodhohake karo Dipokerto anake Bu Nursiyah. Saka jejodhohan kasebut awitan Bu Nursiyah menehi pangarep-arep marang Bu Rumini supaya gelem besanan karo dheweke. Menawa bisa besanan banjur

drajat kulawargane Bu Rumini bisa mulya amarga Dipokerto minangka wong kang sugih bandha. Nanging Niken kang arep nglakoni jejodhohan kasebut wani nampik pamaksane ibune awit rumangsa ora tresna marang Dipokerto. Niken wani mbela kalungguhane minangka wanita kang bakal dijodhohake kanthi paksa dening ibune dhewe mung krana bandha donya.

PANUTUP

5.1 Dudutan

Ana telung peranan kang bakal didudut saka asil andharan ngenani panliten tumindak degsiya tumrap wanita sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi. Telung peranan kasebut yaiku wujud praktik sosial tumindak degsiya tumrap wanita kang mujudake novel, *pemahaman sosial* kang ndhasari tumindak degsiya tumrap wanita sajrone novel, lan idheologi kang disengkuyung sajrone novel. Novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi iki bakal kadhudhah nggunakake tintingan *New Historicism*.

Wujud praktik sosial tumindak degsiya kang dianalisis sajrone novel minangka kategori verbal. Ana pitung peranan praktik sosial kang jumbuh marang teori tumindak degsiya verbal saka Patricia Evans. Sepisan yaiku medhot omongan, tumindak degsiya kanthi cara medhot omongan iki ditindakake dening pawongan kang ora gelem ngrungokake sesambatan, pamikiran, uga rasa pangrasane wong liya kang diuntabake lumantar omongan. Kapindho yaiku tumindak ngasorake liyan, pawongan kang ngasorake liyan asring nganggep tumindak kang dilakokake pawongan liya kuwi ora penting. Kaping telu yaiku tumindak ngluputake liyan, Pawongan kang ngluputake liyan umume ngarani pawongan liya luput amarga anane tumindak kliru kang dilakoni kanthi tujuwan nutupi kaluputane dhewe. Kaping papat yaiku ndakwa, pawongan kang nindakake ndakwa nggunakake aling-aling tetembungan apik saengga mirip kaya menehi panyaru. Wujud praktik sosial kaping lima yaiku ngincim, tumindak kasebut dilakokake pawongan siji marang pawongan sijine supaya nuruti kekarepan. Bacute yaiku nglali ing janji, Pawongan kang nindakake nglali ing janji bakal terus-terusan nglali marang janji-janji kang digawe dhewe marang pawongan liya. Kaping pungkasan yaiku selak, dilakokake dening pawongan kang ora gelem ngakoni klakuan alane kalebu tumindak degsiya marang pawongan liya.

Saliyane wujud praktik sosial uga ana *pemahaman sosial* kang ndhasari tumindhak degsiya tumrap wanita sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi. Kayata anane pamawase bebrayan kang ngasorake kalungguhan wanita. Bab kasebut bisa kedaden sajrone panguripan bebrayan amarga anane bias gender kang

ndadekake bebrayan luput anggone mangerteni makna gender kang satemene. Bacute yaiku sipat wanita kang gumantung marang priya kang melu nukulake anane tumindak degsiya tumrap wanita. Ora sithik wanita mligine wanita Jawa kang pengin diayomi lan nggantugake uripe marang priya amarga anane konsensus tertamtu. Kaping pungkasan yaiku kacingkrangan kang disandhang dening Wanita. Kahanan kang cupet bisa dadi dhasare wanita pikantuk tumindhak degsiya, sebab pawongan kang nandang sengsara bisa nindakake samubarang kang sejatine ora dikarepake. Nanging kacingkrangan uga bisa dadi kahanan kang diincer dening pawongan kang ora tanggung jawab kanggo kaperluwan pribadine.

Novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi uga disengkuyung dening rong idheologi yaiku patriarki lan feminisme. Kaloro idheologi kasebut nduwe prinsip kang beda ngenani wanita. Patriarki minangka idheologi kang ndadekake wanita dadi manungsa nomer loro samburine priya. Pamawas ngenani idheologi patriarki kang nyengkuyung sajrone novel *Pindhang Wutah* bakal bisa dideleng saka tumindake paraga priya lan paraga wanita. Paraga priya kang nyengkuyung anane idheologi patriarki iki yaiku bapake Ambar lan Dipokerto minangka paraga utama. Paraga wanita kang nyengkuyung idheologi patriarki yaiku Bu Nursiyah, Bu Rumini lan Ambarwati. Telung paraga wanita kasebut nduwe sipat minangka wanita kang tradhisional ateges ora bisa mandhiri lan tansah nggantugake uripe marang wong lanang.

Feminisme yaiku idheologi kang nduwe prinsip ndadekake kalungguhan priya lan wanita setara. Pamawas ngenani idheologi feminisme kang nyengkuyung sajrone novel *Pindhang Wutah* uga bakal dideleng saka tumindake paraga priya lan paraga wanita. Paraga priya kang nduwe nuduhake tumindak nyengkuyung idheologi feminisme yaiku bapake Windharti kang tansah njurung apa kang dadi kaputusanane anake wadon. Paraga wanita kang nuduhake tumindak nyengkuyung idheologi feminisme yaiku Windharti lan Niken. Kaloro paraga wanita kasebut nduwe jiwa kang ora gelem pasrah marang kahanan kang mbebayani kalungguhane minangka wanita. Saliyane iku Windharti uga minangka wanita kang mandhiri kanthi ekonomi amarga kerja ana perusahaan properti. Tumindake Windharti kasebut nuduhake yen dheweke minangka wanita kang ora nggantugake uripe marang priya ana sajrone kulawargane.

5.1 PAMRAYOGA

Panliten iki nggunakake tintingan *New Historicism* kanggo nganalisis anane tumindak degsiya tumrap wanita sajrone teks sastra kanthi nyandhingake karo konteks utawa fakta kang ana ing bebrayan. Ora mung iku wae, tintingan

New Historicism iki uga menehi kawigaten marang klompok kang *termarginalkan* mligine wanita.. Teks sastra kang dianalisis sajrone novel *Pindhang Wutah* iki nyritakake anane wanita kang ora bisa ngandhut pikantuk tumindak degsiya verbal dening bojone lan wanita sakiwa tengene. Bab kasebut kang ndadekake novel *Pindhang Wutah* iki narik kawigaten panliti kanggo didhudhah kanthi teori *New Historicism*. Awit saka kurange panliten skripsi sastra ing Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Jawa kang nggunakake tintingan *New Historicism*, lumantar panliten iki panliti nduwe pangajab supaya bisa aweh sumbangsih ing jagade ilmu sastra. Panliten ngenani tumindak degsiya tumrap wanita sajrone novel *Pindhang Wutah* anggitane Tulus Setiyadi iki dirasa isih akeh kurange. Adhedhasar bab kasebut panliti uga nduwe pangajab supaya panliten sabanjure bisa ditindakake kanthi luwih apik maneh.

KAPUSTAKAN

- Arikunto, Suharsimi. 2006. *Prosedur Penelitian: Suatu Pendekatan Praktik*. Jakarta: Rineka Cipta.
- As-Sya'rawi, Muttawali. 2009. *Fikih Perempuan Muslimah*. Jakarta: Amzah.
- Barry, Peter. 2010. *Beginning Theory; Pengantar Komprehensif Teori Sastra dan Budaya*. Yogyakarta: Jala Sutra.
- Budianta, Melani. 2006. *Budaya, Sejarah, dan Pasar New Historicism dalam Perkembangan Kritik Sastra*. Sajrone Jurnal Susastra 3. Jakarta: HISKI Yayasan Obor Indonesia.
- Darni. 2016. *Kekerasan terhadap Perempuan dalam Fiksi Jawa Modern*. Surabaya: Unesa University Press.
- Djohani, Rianingsih. 1996. *Dimensi Gender dalam Pengembangan Program Secara Partisipatif*. Bandung: Driya Media.
- Endraswara, S. 2011. *Metodologi Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Caps.
- Evans, Patricia. 1996. *The Verbally Abusive Relationship: How to Recognize It and How to Respons*. Massachusetts: Adams Media Corporation.
- Fakih, Mansour. 2008. *Analisis Gender dan Transformasi sosial*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Faruk. 2015. *Pengantar Sosiologi Sastra: dari Strukturalisme Genetik sampai Post-modernisme*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Fulthoni. 2009. *Buku Saku untuk Kebebasan Beragama Memahami Diskriminasi*. Jakarta: The Indonesian Legal Resource Center.
- Gilman, Charlotte Perkins. 2008. *The Dependence of Women in Social Theory (edited by Peter Kivisto)*. New York: Oxford University Press.
- Handayani, Trisakti lan Sugiarti. 2008. *Konsep Penelitian Gender*. Malang: UMM PreSuss.
- Haryatmoko, Johannes. 2010. *Dominasi Penuh Muslihat Akar Kekerasan dan Diskriminasi*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama.

- KPPPA .2017. *Statistik Gender Tematik-Mengakhiri Kekerasan Perempuan dan Anak di Indonesia*. Jakarta: Kementrian Pemberdayaan Perempuan dan Perlindungan Anak.
- Moleong, Lexy J. 2009. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: PT Remaja Rosdakarya.
- Mufidah .2009. *Pengarasutamaan Gender pada Basis Keagamaan*. Malang: UIN Malang Press.
- Nazir, Moh. 2005. *Metode Penelitian*. Jakarta: Ghalia Indonesia.
- Nugroho, Riant. 2011. *Gender dan Strategi Pengarus Utamanya Di Indonesia*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Nurgiyantoro, Burhan. 2013. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Patria, Nezar lan Andi Arief. 2015. *Antonio Gramsci, Negara, dan Hegemoni*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2009. *Teori, Metode, dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Ryan, Michael. 2011. *Teori Sastra: Sebuah Pengantar Praktis*. Yogyakarta: Jalasutra.
- Saraswati, Ekarini. 2003. *Sosiologi Sastra: Sebuah Pemahaman Awal*. Malang: Bayu Media dan UMM Press.
- Setyadi, Tulus. 2019. *Pindhang Wutah*. Lamongan: Pustaka Ilalang.
- Srinati, Dominic. 2007. *Populer Cultural* (Diterjemah dening Abdul Mukhid). Yogyakarta: Jejak.
- Sugiyono. 2013. *Metode Penelitian Kuantitatif, Kualitatif dan R&D*. Bandung: Alfabeta CV
- Widyatma, Rendra. 2006. *Bias Gender dalam Iklan Televisi*. Jakarta: Media Preesindo.

Kamus

- Tim. 2001. *Kamus Pepak Bahasa Jawa*. Yogyakarta: Badan Pekerja Kongres Bahasa Jawa Propinsi Daerah Istimewa Yogyakarta.

Skripsi

- Arifiyanti, Maulidiyah Rizka. 2016. *Novel Malaikat Lereng Tidar Karya Remy Sylado (Kajian New Historicism)*. Skripsi Ora Diterbitake. Surabaya: JBSI FBS UNESA.
- Kuswandi, Soip Yuli. 2016. *Propagandha PKI Sajroning Cerbung Ting Anggitane Dyah Kushar Tintingan New Historicism*. Skripsi Ora Diterbitake. Surabaya: JBSD FBS UNESA

Website

- <http://ejurnal.upi.edu/index.php/BSAntologiInd/article/download/635/471>/diakses tanggal 25 Oktober 2019 jam 19.40 WIB